

Heinrich Eduard Herz (1785–1849)

Pozapomenutý cukrovarník

HEINRICH EDUARD HERZ (1785–1849): A SEMI-FORGOTTEN SUGAR INDUSTRIALIST

Jakub Zouhar, Kateřina Tvrďá

Univerzita Hradec Králové, Katedra pomocných věd historických a archivnictví

Na počátku 19. století v době kontinentální blokády, kdy se válka prohnala celou Evropou, prakticky kolabovala armádní logistika. Tu suplovali židovští obchodníci, kteří mj. ovládali např. téměř celý řetězec obchodu s vlnou: od výkupu suroviny (podomní obchod, tzv. hauzírování), přes zpracování až po prodej hotových výrobků a jejich vývoz. Obchod, jenž byl díky přísným cechovním pravidlům jedním z mála způsobů povolené obživy židů, kvetl. Bouřlivým rozvojem v této době i později procházela také průmyslová výroba a měnilo se i zemědělství.

Příkladem nově se rozvíjejícího oboru bylo cukrovarnictví. Je pochopitelné, že úřady nemohly nechat toto slibně se rozvíjející odvětví bez povšimnutí. Pro rakouské a tedy i české země je důležité císařské nařízení z 11. ledna 1831 (a posléze cirkulární

nařízení českého gubernia z 25. února 1831), které osvobodilo výrobce cukru z domácích plodin na deset let od daně ze zisku; nevztahovalo se ovšem na čištění cukru a pálení kořalky. Jako první se možností nového výtěžku chopila šlechta; měla totiž ideální podmínky – půdu, budovy i pracovní sílu. Tuto první zakladatelskou vlnu podpořila nová rafinerie na Zbraslavi. Výrazný rozmach znamenal příliv kapitálu spojeného s (povětšinou) neurozenými osobami z podnikatelského a obchodnického prostředí (1). Daň z cukru byla zavedena až v listopadu 1849, kdy domácí průmysl již dokázal vyrobit takové množství cukru, že dovoz suroviny z kolonií a s ním spojené platby za dovozní cla povážlivě klesly a stát si byl nucen kompenzovat příjmy jinde. Životní příběh H. E. Herze se nicméně odehrává před tímto datem.

Obr. 1. Plán cukrovaru Libněves z roku 1896 (SOA Zámrsk, fond Krajský soud Jičín, č. kart. 2378) – starší plán, tj. z doby H. E. Herze, se nám nepodařilo nalézt.

Soukromý život

O dětství, případně vzdělání Heinricha Eduarda Herze lze pro nedostatek pramenů jen usuzovat z dobového kontextu. Do Prahy Herz přišel z Lipska a v matrice oddaných je uveden jako „Hersch Elkan (*aus Leipzig*)“. Kdy přesně začal užívat jméno „Heinrich Eduard Herz“, není známo; prvně je doloženo jeho užívání roku 1811 (2). Ve stejném roce získal Herz též pražský inkolát. Herzovi byli jednou z nejvýznamnějších židovských rodin v Lipsku a otec budoucího cukrovníka, Herz Elkan starší, byl výtečně vzdělaný v matematice, filozofii a krásných vědách, a byl vzdáleným příbuzným Mosese Mendelssohna, jednoho z největších osvícenských reformátorů židovské víry. Nebyl ale sám, kdo H. E. Herze zásadně ovlivnil.

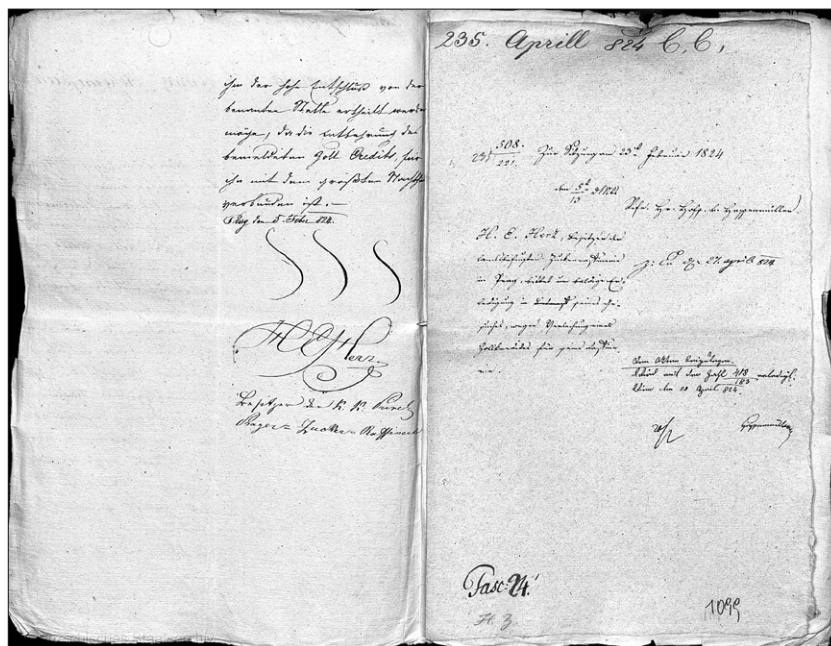
V počátcích jeho života v Praze hrál nejdůležitější úlohu jeho tchán Simon von Lämél (1766–1845), který měl s Babette, rozenou Duschenes (1769–1859) nejméně sedm dětí. S jejich nejstarší dcerou, Elisou, se Herz 25. srpna 1808 (3) oženil. Po svatbě se manželé Herzovi nastěhovali do domu č. p. 412, kde se jim 15. srpna 1811 narodil jejich prvorozený syn Ludwig (4), jenž však bohužel ve věku pouhého tři čtvrtě roku zemřel. V době smrti nejstaršího syna již Herzovi bydleli v domě č. p. 560. Nejpozději od roku 1836 manželé bydleli v domě Na Příkopě 23, č. p. 957, jehož byl Herz pravděpodobně i stavitelem (na zábradlí domu zůstalo dodnes zachováno ozdobné „H“) (4). Stejně tak je Herz považován za stavitele domu č. p. 534, Rytířská 13 / V Kotcích 14 (4). Dne 7. července 1813 se jim narodil další syn, Karl (3). Ani on se ale nedožil vysokého věku, zemřel v Hamburku roku 1836 ve věku pouhých 23 let (5). Z některých archivních pramenů vyplývá, že H. E. Herz přestoupil společně se svým synem Karlem na křesťanskou víru. V srpnu 1809 se Herzovým narodila dcera Otilie. Jejím manželem se později stal Louis von Haber (1804–1892), potomek židovské rodiny bankéřů a průmyslníků z Bádenska. Jejich syn Ludwig (1831–1879) zemřel bezdětný a rod jím po meči vymřel (6). Druhou dceru Wilhelminu (* 22. srpna 1810) rodiče provdali za Ignaze šlechtice z Hofmannsthalu (1807–1876), jenž byl lékařem ve vídeňské Všeobecné nemocnici a představeným vídeňské náboženské obce. Tuto funkci pravděpodobně „podědil“ po svém otci Isaaku Löwovi. Byl vzdáleným bratrancem Huga von Hofmannsthal (1874–1929), známého rakouského básníka, dramatika a spisovatele.

Roku 1812 se manželům Herzovým narodila třetí dcera, která dostala jméno Mathilde. Vdala se za barona Karla Drahotína von Villani (1818–1883), jehož rodina byla velmi stará a pocházela z Itálie.

Cukrovník

Zkušenosti s rafinováním cukru získal mladý H. E. Herz ve Zbraslavské rafinerii. Založena byla roku 1787 v prostorách zrušeného cisterciáckého kláštera a prošla si poměrně komplikovaným vývojem. Získala nicméně opakovanou státní podporu

Obr. 2. Herzův vlastnoruční podpis na žádosti o cukerní privilegium (AT-OeStA Wien, NHK, Kommerz-Kammer, č. kart. 2301)

a klášterní budovy ji věnoval císař Josef II. bezplatně (7). Přesto příliš neprosperovala, několikrát změnila majitele a v roce 1804 přestala pracovat docela. Roku 1812 ji koupil Anton Richter (1782–1846) (8), ale v situaci, kdy byl cukr zdaněn 100% daní, prozatím nevyroběl a hledal vhodného investora. Našel ho právě v osobě Herze. S jeho nástupem 1. ledna 1819 (9) se situace zlepšila a již v následující kampani 1820 zpracovala rafinerie ve třech varnách 3 000 t surového cukru na dvanáct druhů cukru a jeden druh sirupu. Roku 1828 si rafinerie pořídila parní stroj o výkonu 14 koňských sil a o šest let později byla zavedena výroba řepného cukru s nejmodernějším vybavením; roku 1837 rafinerie vyrobila 1 200 t cukru ve 12 různých druzích, stala se jednou z nejlepších rafinerií v Čechách (1837) a svou produkcí pokrývala čtvrtinu spotřeby celé země (10).

Prvního února 1823 podal Herz žádost k pražskému guberniu o povolení ke stavbě nové rafinerie a u dvorské komory podal současně žádost o povolení celního kreditu (11) spolu s dobrozdáním Zemské obchodní komise v Praze; žádost byla v roce 1824 schválena. V kladné odpovědi dvorské komory se českému guberniu ukládá informovat žadatele o povinnosti vést řádně účetnictví, varní knihu (*Sudbuch*), tzv. prodejní (*Verschleißbuch*) a pečlivě evidovat prodej rafinátu, sirobu a zejména cukrové moučky (9). Vhodným místem pro provoz nové rafinerie se stal dům č. p. 460/2 v pražské ulici „*Karlsbofer Gasse*“ (dnešní Ke Karlovu 460/11). Stavební úřad ale stanovil několik dalších podmínek a záležitostí se poněkud zkomplikovala z majetkových i finančních důvodů, protože na zakupování křesťanských nemovitostí mimo ghetto nebylo nahlíženo přívětivě. V nedatovaném dopise se Herz ohrazuje vůči stanoveným podmínkám a vypočítává logické důvody pro nákup a nikoliv pronájem nemovitosti. Uvádí doslova, že již samotné nalezení vhodné budovy není snadné. Vzhledem k zamýšlenému záměru je ideální budova samostatně stojící, se zpevněnými podlahami a požáru odolnými varnami. Argumentuje vcelku trefně v otázce vlastnictví: „*Který majitel domu by povolil totální přestavbu, která znemožňuje jakékoli jiné využití? A který*

Obr.3. Herzův hrob na Olšanských hřbitovech v Praze (foto K. Tvrďá)

továrník by investoval značný kapitál do cizího majetku a stal se tak závislým na úrocích, libovali a šikaně majitele domu? Vlastnictví je zde nezbytnou podmínkou, bez níž taková továrna nemůže vzniknout“ (9). Záležitost s vyřízením žádosti se díky tomu protáhla na téměř celý rok; konečné povolení bylo z Vídně odesláno 10. prosince a do Prahy dorazilo 22. prosince 1823. Rafinerie tedy mohla zahájit úspěšný provoz.

V první polovině 40. let rafinerie zpracovávala třtinovou surovinu i řepný sirob. V roce 1841 vyprodukovala 130 t rafinády, včetně „Osterzucker“; surovinu především vykupovala k dalšímu zpracování od jiných cukrovarů (sirobáren). Produkce kampaně 1844/1845 byla již 1 200 t, z toho zhruba polovina pocházela z řepné a polovina z koloniální třtinové suroviny. Sirup na rafinát v této době v Čechách zpracovávaly pouze čtyři rafinerie, všechny v Praze nebo jejím bezprostředním okolí: Herzova na Novém Městě, Kolbova na Zbraslavi, Bärenreiterova na Smíchově a rafinerie Bense a Petermanna v Karlíně. Všechny měly zhruba stejnou kapacitu (12).

Herzova novoměstská rafinerie byla zrušena roku 1849, s největší pravděpodobností po smrti svého zakladatele (pohřben byl na Olšanském hřbitově v Praze) (13).

Další cukrovarský provoz, který je po určitou dobu spojen s H. E. Herzem, se nacházel ve středočeské Libněvsi, která je od roku 1850 součástí obce Dobšice. Tento cukrovar zařizuje ve 30. letech firma Josefa a Franze Ringhoffera; jako datum zřízení cukrovaru je nejčastěji uváděn rok 1837. H. E. Herz si zdejší dvůr pronajal od Oktaviána hraběte Kinského, kdy k Libněveskému dvoru náleželo i 686 jiter půdy. Aby Herz podpořil pěstování cukrovky a současně si zajistil dostatečný přísun suroviny, najal si i další pozemky patřící k dvorům v chlumeckém, poděbradském a dymokurském panství. Své podnikání rozvíjel i po technické stránce; pravděpodobně na přelomu let 1837/38 pořídil do cukrovaru parní kotel a nechal jej posoudit a zkontrolovat

Obr.3. Elise Herz, manželka (z ANTSCHERL, M.: Elise Herz oder Geschichte einer Schule in Jerusalem, Prag, 1906, s. 7)

asistentem z pražského technického učiliště. Sudy se sirupem byly po fošnami vyztužené stezce váleny 3 km k silnici u Kolají. Zde se nakládaly na vozy a odvážely k dalšímu zpracování do rafinerií na Karlově a na Zbraslavi (14). Cukr se vyráběl pomocí Schützenbachovy macerace. Jde o jediný cukrovar v Čechách, který v kampani 1857/1858 tuto metodu nepřetržitě od svého založení ještě používal.

V letech 1829 a 1837 odeslal Herz na Všeobecnou průmyslovou výstavu vzorky svých výrobků, které se dočkaly vysoké pochvaly za „kvalitu, čistotu a krásu“ (15). Během kampaně 1841 zpracoval cukrovar 5 750 t řepy až po konečný výrobek. O dva roky později bylo zpracováno 3 800 t, v roce následujícím 2 000 t řepy, kolem přelomu století vzrostla produkce na 3 370 t (16). Ještě za Herzova působení (1845) byl cukrovar rozšířen o zařízení na výrobu cukerných homolí (14) a vyrobil 300 t sirupu (12). O rok později pracoval v cukrovaru stále pouze jeden parní stroj o síle 12 ks (11). Železnice byla do vsi přivedena až v 70. letech a období H. E. Herze se už netýká, třebaže jistou kontinuitu zajistil ve vedení podniku jeho zeť Louis Haber von Linsberg. Můžeme zde pouze zmínit, že žádost o výmaz firmy *H. E. Herz Nachfolger* byla k obchodnímu senátu krajského soudu v Jičíně doručena 22. prosince 1916.

Herzův odkaz a charitativní činnost rodiny

Zámožní podnikatelé a velkoobchodníci se v 19. století, zejména pak v jeho druhé polovině, věnovali charitativní činnosti poměrně hojně. Zatímco jména jako Popper, Abeles, Lieben, Jeitteles nebo Duchensy nalezneme v pramenech ve spojení s charitativní činností často, Herzova rodina se za života Heinricha Eduarda angažovala jen málo. Od roku 1843 byla sice Elise členkou výboru Útulku pro chudé sirotky ve Vídni

a H. E. Herz se angažoval v občanském duchu, často po boku svého švagra Leopolda Lámela, ale ve srovnání s ostatními podnikateli byla jejich činnost zpočátku zanedbatelná. Roku 1829 se sice H. E. Herz stal činným členem (17) ve Spolku vlasteneckého muzea (pozdějšího Národního muzea) a jeho členství je doloženo ještě pro rok 1843, kdy platil příspěvek ve výši 20 zlatých, ale v tomto případě se jednalo spíše o prestižní záležitost mající mu dopomoci k rozšíření jeho konexí, než o nějakou cílenou podporu tehdejší kultury.

Manželka Elise ovšem byla významnou donátorkou, byť se za života manžela držela spíše v pozadí; charitě se plně věnovala až po jeho smrti: její testament zahrnuje dary v celkové výši 200 000 zlatých (18). Už roku 1836 spolupůsobila při založení židovského sirotčince v Praze, kde spolu se svou tehdy již ovdovělou sestrou Franziskou von Salemfels zastávaly funkce předsedkyně a inspicientek po boku Mosese Porgese von Portheim a dr. Abrahama Karpelese (19). V roce 1855 darovala 400 zlatých Izraelitskému špitálu pro chudé v Plzni (20), na Vánoce 1864 darovala 5 zlatých vídeňským chudým (21). V otevřené chvále, uveřejněné 28. ledna 1856, jsou uvedeny největší zásluhy: roku 1854 založila spolu se svými pěti sourozenci chorobinec pro chudé v Praze částkou 120 000 zl., v roce 1855 darovala špitálu císařovny Marie Anny 4 800 zl., na stavbu synagogy ve vídeňské čtvrti Leopoldstadt přispěla 8 000 zl., 18. srpna 1855 u příležitosti císařových narozenin deponovala za účelem zřízení sirotčince v Jeruzalémě 50 000 zlatých. Nadačním listem, chybně datovaným 30. prosince 1871, založila Elise nadaci zvanou Herzova (*Herz'sche*). Její základní jmění činilo 10 500 zlatých; roční úrok ve výši 426 zl. byl určen na výbavu chudým židovským nevěstám žijícím v Čechách nebo ve Vídni (22).

Závěr

Ačkoliv jsou prameny k osobě H. E. Herze dosti omezené, přece je na jejich základě možné poodhalit některé momenty z jeho soukromého i pracovního života. Dosud se v odborné literatuře vědělo pouze o existenci jeho pražské rafinerie, její přesná adresa však zůstávala skryta v archivních pramenech. Rovněž o Herzových podnicích existují pouze kusé informace, fragmenty, ze kterých se dá tušit příběh Herzova vlivu na jejich fungování a prosperitu. Cílem tohoto příspěvku bylo připomenout tuto pozapomenutou osobnost českého cukrovarnictví.

Souhrn

Tento příspěvek je věnován životu a dílu židovského podnikatele, cukrovarníka a velkoobchodníka Heinricha Eduarda Herze (1785–1849). Snaží se podchytnout život i rodinné zázemí sledované osobnosti a především její podnikatelskou činnost v Praze i dnešním středočeském kraji. Po příchodu do Čech začínal H. E. Herz v rafinerii Antona Richtera na Zbraslavi, poté založil vlastní cukrovar v Libněvsi a vlastnil rafinerii na Novém Městě pražském. H. E. Herz a po jeho smrti i jeho žena se věnovali rozsáhlé charitativní činnosti, která je rovněž nastíněna.

Klíčová slova: Heinrich Eduard Herz, židé, cukrovarnictví, Praha, 19. století.

Prameny a literatura

1. DUDEK, F.: *Počátky řepného cukrovarnictví v Čechách: příspěvek k bospodářským dějinám 30. a 40. let 19. století*. Poděbrady, 1973, s. 24.

2. NIEDHAMMER, M.: *Nur eine „Geld-Emancipation“? Loyalitäten und Lebenswelten des Prager jüdischen Grossbürgertums 1800–1867*. Göttingen, 2013, s. 229–231.
3. Národní archiv, fond HBMa, *Matriky židovských náboženských obcí v českých krajích*, kniha 2660, 2483.
4. ŠÁMAL, P.; RYMARÉV, A.: *Domy na Starém Městě pražském*. Praha, 2006, s. 33, 135.
5. Archiv hl. m. Prahy, fond *Soupis pražských domovských příslušníků 1830–1910*, pořadové. č. 119, karton 90.
6. MAŠEK, P.: *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. díl 1, Praha, 2008, s. 310.
7. SLOKAR, J.: *Geschichte der Österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I.* Wien, 1917, s. 574.
8. MYŠKA, M. ET AL.: *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*. díl 1. Ostrava, 2003, s. 384–385.
9. Národní archiv, fond *České gubernium Commerciale*, inv. č. 673, č.j. 168, karton 877.
10. *Oesterreichische National-Encyclopädie*. Bd. 6. Wien, 1837, s. 318–319.
11. ŘÍHA, O.: *Počátky českého cukrovarnictví: monografická studie o dějinách cukrovarnického průmyslu v českých zemích do r. 1850*. Praha, 1976, s. 28, 135.
12. *Journal des Oesterreichischen Lloyd*, 10, 1845 (124) (z 18. 10.), s. 3–4.
13. DIVÍŠ, J. V.: *Příspěvky k dějinám průmyslu cukrovarnického v Čechách. Období druhé 1830–1860*. Kolín, 1891, s. 87.
14. KUČA, K.: *Chlumecko a Novobydžovsko: historie a architektonické památky Pocičliní*. Hradec Králové, 1995, s. 380.
15. *Bericht der Beurteilungs-Kommission über die im Jahre 1836 stattgefundene vierte öffentliche Ausstellung der böhmischen Gewerbeprodukte*. Prag, 1837, s. 59.
16. OTRUBA, G.; KROPF, R.: *Bergbau und Industrie Böhmens in der Epoche der Frühindustrialisierung (1820–1848)*. *Bohemia: Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder* 12, 1971, s. 53–237, konkrétně s. 163.
17. *Monatsschrift der Gesellschaft des vaterländischen Museums in Böhmen*. 3, 1829 (Januar), s. 286.
18. *Neues Fremden-Blatt*. 15. 8. 1868, s. 2.
19. WEITENWEBER, R. V.: *Die medicinischen Anstalten Prag's*. Prag, 1845, s. 350.
20. *Morgen Post*. 24. 3. 1855, s. 1.
21. *Wiener Zeitung* z 11. 12. 1864 a z 29. 7. 1869.
22. AUGLIA, E.: *Die Wiener Stiftungen, ein Handbuch*. Wien, 1895, s. 785.

Zouhar J., Tvrda K.: Heinrich Eduard Herz (1785–1849): A Semi-Forgotten Sugar Industrialist

Heinrich Eduard Herz (1785–1849) was once recognized as one of the most successful Jewish merchants in Prague. The article deals not only with the Herz's personal biography and details from his private life, but also with his professional career in Prague as well as its surroundings, with his public activities and the philanthropic legacy of his whole family. Having come to Bohemia, Herz began to work in the sugar refinery of Zbraslav owned by Anton Richter; later he launched his own business in the town of Libněves (sugar factory) and Prague (sugar refinery).

Key words: Heinrich Eduard Herz, the Jews, sugar industry, Prague, 19th century.

Kontaktní adresa – Contact adress:

PhDr. et Mgr. Jakub Zouhar, Ph. D., Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta, Katedra pomocných věd historických a archivnictví, Náměstí Svobody 331, 500 03 Hradec Králové, Česká republika, e-mail: jakub.zouhar@uhk.cz